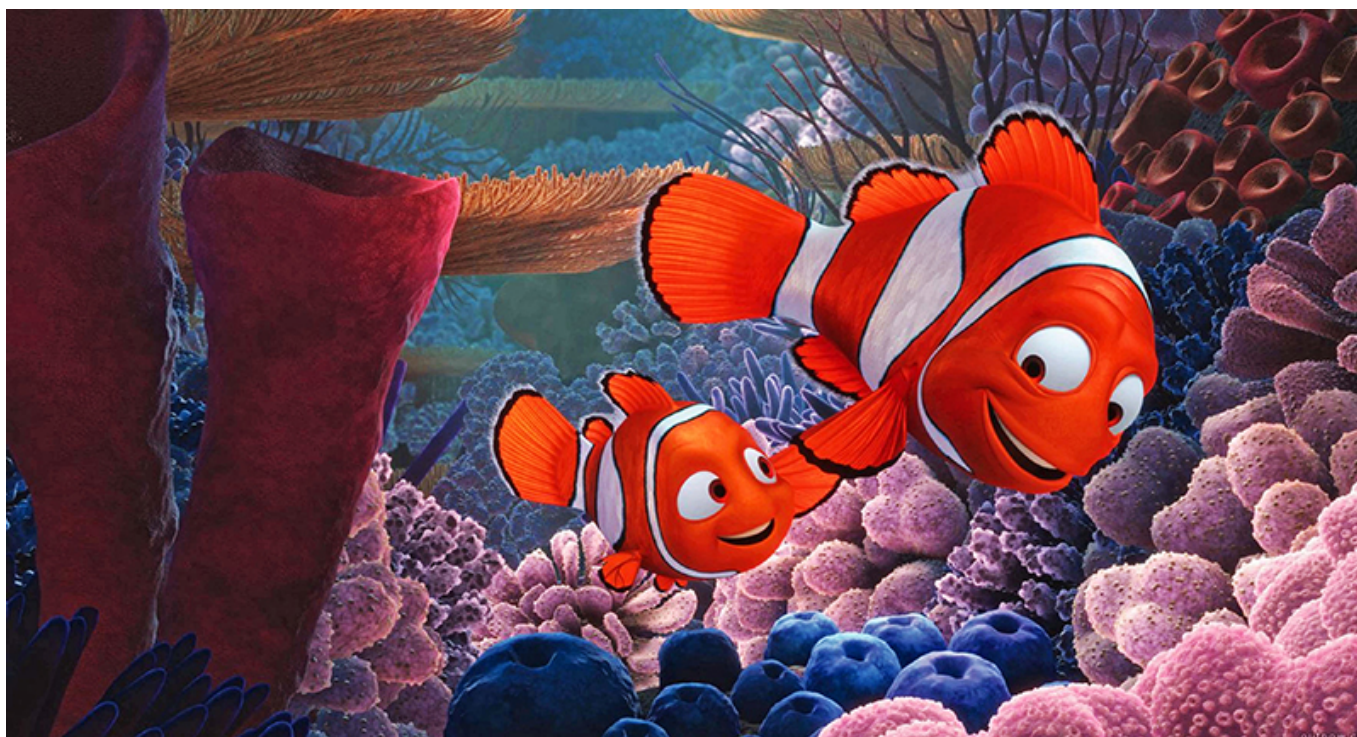

Han och hon

Patrik Lindenfors

RECENSION • 2022 • 6

NEMO OCH DEN INTE SÅ POLITISKT KORREKTA PAPPAN. FOTO: ALAMY

I filmen Hitta Nemo dör clownfisken Nemos mamma, varpå pappan tar över föräldraansvaret. I en biologiskt korrekt version skulle Nemos pappa istället ha transitionerat till hona och tagit Nemo som sexpartner.

Det är tveksamt om den versionen blivit samma kassasuccé som familjefilm. Men naturen är inte alls som den skildras i Disneyfilmer eller böcker av Jordan B Peterson. Inte minst gäller detta kön och könsroller.

Det är dock inte bara inom populärkulturen som fördomar och förutfattade meningar har fått genomslag i vår natursyn. Det gäller i hög grad även inom vetenskapen. Även forskare är barn av sin tid, något som länge har gett en rätt skev bild av kön och könsroller inom zoologin. Det här är en historia som berättats av många, men få har gjort det så underhållande men ändå korrekt som den brittiska zoologen Lucy Cooke i sin bok *Bitch. A Revolutionary Guide to Sex, Evolution and the Female Animal*.

Idéerna om hur de två könen är och bör vara har väldigt gamla anor. Aristoteles ("den första zoologen") skriver i sin bok *Politiken* att "hannen är naturligt överlägsen och honan underlägsen, hannen bestämmande och honan underlydande." Inte mycket i den synen hade förändrats när Darwin under den viktorsianska eran försökte inkorporera könsskillnader i sin evolutionsteori. Det är väl känt hur han brottades med frågan om varför vissa hannar har extravagant färgglada och slösaktigt stora fjäderdräkter. Detta är ju uppenbarligen till nackdel för överlevnaden, så hur evolverar sådana egenskaper? I ett brev till sin vän, botanikern Asa Gray, skrev han 1860 att: "Åsynen av en fjäder i en påfågelsstjört, varje gång jag tittar på den, gör mig illamående."

Men Darwin knäckte problemet. I boken *Människans härledning och könsurvalet* påpekade att det inte bara är överlevnad och anpassning till livsmiljön som bestämmer vem som får avkomma. Det gäller också att vinna en partners gunst och handskas med eventuella konkurrenter. Det här ger upphov till något som Darwin kallade *sexuellt urval*.

*"Alfahannar förekommer väldigt
sparsamt i naturen, våld
förekommer även mellan honor,
homosexualitet är vanligt,
monogami ovanligt och så vidare."*

Eftersom däggdjurshonor är dräktiga en lång tid och sedan också måste dia sina ungar lönar det sig för honor att välja en far till ungarna mycket noggrant. Med "lönar sig" menas att de honor som väljer noggrant får fler välmående ungar i nästa generation jämfört med honor som inte gör det. Honorna bör välja hannar med bra gener. Samma princip gäller inte hannarna eftersom det räcker att de bidrar med en skvätt spermier så kan de dra vidare mot nästa parning. Hos hannar är det därför de som lyckas övertyga många honor om sin parningslämplighet som är de som får fler överlevande avkomor. Här finns en grundläggande könsskillnad som hos vissa arter har fått stora konsekvenser.

Det sexuella urvalet verkar på två typer av egenskaper. Dels sådana som gör att hannar kan jaga bort andra konkurrerande hannar från honor, dels sådana som gör att honor väljer vissa hannar framför andra. När konkurrens mellan hannar om honor är viktig – det är den bara hos en delmängd av världens arter – blir dessa egenskaper väldigt utpräglade hos hannarna.

Att det främst handlar om hannar som konkurrerar om honor kan man lätt inse genom att bläddra i en fågelbok. Hos fåglar där hannar och honor är olika, är det hannarna som i det överlägset flesta fall är de som är de bjärt färgade. Hos däggdjur handlar det istället främst om beväpning och kroppsstorlek, där det oftast är hannar som är större och beväpnade med horn eller huggtänder, medan honorna oftare är mindre och obehäpnade. Notera dock att det här alltså gäller arter med könsskillnader – hos många arter finns inga betydande skillnader mellan könen alls.

Att det oftast är hannar som slåss om honor var lätt för den viktorianska erans människor att ta till sig. Men att vissa djurhonor har makten att välja mellan konkurrerande hannar var mer svårsmält. Darwins medupptäckare av det naturliga urvalet, Alfred Russell Wallace, tog till och med avstånd från idén i sin bok *Darwinism*, där han – förutom att ge Darwin äran för upptäckten av det naturliga urvalet – tog avstånd från honval och med detta remarkabelt nog menade sig företräda ”renare darwinism”.

Men Darwin hade rätt om honvalet, liksom om så mycket annat. Som biolog upphör man aldrig att förundras över i hur stor utsträckning hans teorier har visat sig hålla – sedan sent 1800-tal! Lucy Cook är lika överväldigad som alla andra som kan något om Darwin. Samtidigt måste hon konstatera att Darwin gjorde sin forskning i en tid där förståelsen av könsroller var mer... låt oss säga *begränsad*.

Forskning om könsskillnader har färgats av den viktorianska utgångspunkten och olika varianter av tidsanda, men också av att det länge har framstått som att hannarna är de intressantaste att studera. Det är dock inte uteslutande för att alla biologer har varit manschauvinistister som fokus har legat på hannarna. De är onekligen oftast de mer färgglada individerna med de mest fascinerande parningsritualerna, alternativt de stora individerna med de extravaganta vapnen (som alltså används mot andra hannar, inte som försvar mot rovdjur – hade det varit syftet skulle även honor ha haft beväpning).

Detta monomana fokus på hannar har dock förändrats markant under de senaste 50 åren och biologer studerar numera även vad honor har för sig. Det är den kunskapen som Lucy Cooke presenterar. Honor är alls icke de trista, grå, passiva varelser som forskare tidigare har antagit (utifrån sina ensidiga studier av de extravaganta hannarna). När man faktiskt tittar på vad honor har för sig visar det sig att honor också konkurrerar, samarbetar, väljer och beter sig på allehanda intresseväckande sätt. Den kunskapsöversikt som Cooke presenterar är välbehövlig och intressant för alla som intresserar sig för diskussioner om kön, genus och könsidentitet.

Men det är också i de politiskt laddade frågorna som dagens tidsanda lyser igenom tydligast. Numera ska ju kön helst förstås som ett spektrum, inte som något binärt. Men vad är egentligen den grundläggande skillnaden mellan honor och hannar? Nemos pappa borde som sagt ha transitionerat från hane till hona. Betyder inte det att kön är något flytande och föränderligt?

Honor definieras biologiskt som den kategori individer som har stora könsceller (ägg/fröämnen), medan hannar är de som har små könsceller (spermier/pollen). Definitionen har alltså ingenting med könsorgan eller könskromosomer att göra, utan handlar uteslutande om könscellernas relativa storlek. Och dessa storlekar förekommer inte alls längs något spektrum – kön är i detta hänseende väldigt binärt. Men innan alla biologiska determinister hoppar upp och *high-fivear* varandra måste det också påpekas att nästan alla andra könsspecifika egenskaper faktiskt varierar längs ett spektrum. Det är dessa man syftar på när man påpekar hur luddigt ”kön” kan vara. Den biologiska förståelsen av kön passar ingens fördomar eller förhoppningar.

Inom biologin skiljer man förutom mellan könsceller även mellan primära och sekundära könskaraktärer. Primära könskaraktärer är könsorgan och kroppsdelar som är direkt kopplade till den reproduktiva processen. Sekundära könskaraktärer är andra skillnader mellan könen (till exempel horn hos hjort och lång färggrann svans hos påfågelshannar). Medan spermier och ägg är av fix storlek och binära, så varierar de flesta sekundära könskaraktärer längs olika spektrum.

Människan har en hel del sekundära könsskillnader. Vi har varken beväpning (hos primater handlar det om stora hörntänder) eller konstiga bihang som ståtliga, långa stjärtar. Vi är heller inte särskilt färgglada. Däremot är män generellt större och starkare än kvinnor. Det här är ett resultat som man har funnit i alla mätningar av olika folkgrupper som gjorts – någonsin.

Men den här skillnaden mellan könen är statistisk, inte absolut. Således finns det gott om kvinnor som är längre och starkare än många män. Det finns också många genetiska eller andra processer som kan resultera i att man i något avseende hamnar ”mellan” könen, eller får blandningar av egenskaper typiska för båda. Argument i diskussioner om hur naturliga könsskillnader är handlar ofta om att man antingen fokuserar på genomsnitt eller på variation. Är mänskliga könsskillnader naturliga och medfödda? Absolut, i genomsnitt. Varierar dessa könsskillnader längs ett spektrum? Otvivelaktigt, det finns enorm variation. Alla har rätt, alla har fel.

Vilket kön ett djur blir kan bestämmas av en rad faktorer. Hos däggdjur och fåglar handlar det om könskromosomer. Hos en del reptiler och sköldpaddor handlar det istället om temperaturen i vilken äggen inkuberas. Hos många korallrevsfiskar avgörs könet av sociala signaler. Clownfiskar – som Nemo – föds som hannar, men den största individen transitionerar sedan till hona. Hos andra fiskar är ordningen den motsatta. Vissa arter har bara självfertila honor och saknar hannar. Hos andra arter är alla hermafroditer och har således både stora och små könsceller. Vill man hämta sin förståelse av mänskliga könsskillnader från andra djurarter blir bilden inte särskilt tydlig alls.

Kan man överhuvudtaget använda biologisk kunskap för att orientera sig i dagens diskussion om könstillhörighet? RFSL har bra information och delar upp frågan i sina olika beståndsdelar. *Biologiskt kön* är som det är, definierat utifrån könscellernas storlek, men hör också samman med en del andra, inte helt binära könsskillnader. Biologiskt kön är distinkt från *könssroller/genus*, där vi numera har rätt att leva vårt liv obehindrade av vårt biologiska bagage. Dessa båda skiljer sig i sin tur från *juridiskt kön*, som är ett byråkratiskt påfund och således inte nödvändigtvis är knutet till varken biologiskt kön eller könssroller. Slutligen förekommer den ganska nya idén om *könssidentitet*, alltså vilket kön man själv upplever sig tillhöra. Tills vi kommer på hur man kan ändra könscellernas storlek är vi bundna vid det biologiska kön vi fötts som. Men andra former av könstillhörighet är variabla. Och man kan med medicinska ingrepp ändra många biologiska könskaraktärer, både primära och sekundära.

Lucy Cooke har en tröttsam vana att påstå att våra idéer om kön är helt förlegade och att det är dags för ett paradigmskifte. Det här är tyvärr ett populärt försäljningstrick som vissa författare använder sig av för att sälja böcker. Men det ger en väldigt skev bild av den vetenskapliga verkligheten. Vi har inte fått någon radikalt ny förståelse av kön. Däremot har kunskapen om naturens diversitet vad gäller könsbestämning, könsroller och sexualitet breddats på ett faktiskt intressant sätt.

Det är denna underhållande kavalkad av olika sätt att vara hona på som både är bokens stora behållning, och det som gör att jag varmt rekommenderar den till alla som vill informera sig om biologiskt kön och allt som hör samman med det. Detta trots en del retoriska överdrifter och tidstypiska inslag. Boken går på ett underhållande sätt igenom hur färgad vår förståelse har varit av forskares förutfattade meningar och hur en ny, bättre förståelse uppkommit, inte minst genom ett pionjärarbete av en grupp kvinnliga biologer. Det handlar om frågor som hur promiskuösa honor är i naturen, om hur vanligt det är med homosexuella beteenden, om honors val av spermier efter parning, orgasmer, om vissa honors benägenhet att äta upp sina partner, om matriarkat samt om våld mellan honor.

Visste ni till exempel att surikater lever i matriarkat? Där reproducerar sig dock bara en hona av sex. Denna ordning upprätthålls genom stenhård aggression från den despotiska största och äldsta honan gentemot övriga honor. Skulle någon annan hona ändå drista sig att skaffa ungar äts dessa resolut upp av matriarken. Sen drivs den upproriska honan bort från flocken. Dör matriarken och situationen blir oklar, om till exempel den största och den äldsta honan inte råkar vara samma individ, så vidtar ett veritabelt blodbad. Flera honor blir gravida samtidigt och honorna dödar varandras ungar till dess att situationen har stabiliserats. Studier indikerar att surikater är bland planetens mest mordiska arter.

Mindre blodig är insikten om att ungefär en tredjedel av de albatrosser som häckar på Kaena Point på Hawaii är lesbiska par. Detta enligt data insamlade sedan 2004. Det här beror på att albatrosser är långlivade och kolonin är relativt nyetablerad. Medan albatrosshannar i högre utsträckning stannar kvar för att para sig, har albatrosshonor mindre problem med att häcka på en ny plats. Så det finns helt enkelt inte tillräckligt med hannar på Kaena Point. Albatrosserna har löst detta genom att de parar sig med de hannar som finns och sedan föder upp sina ungar tillsammans med andra honor. Varken *born this way* eller personligt val, utan mer en pragmatisk lösning på ett praktiskt problem.

Boken är späckad med den här typen av kunskap om naturens variabilitet. Kön och könsroller fungerar inte alls på det sätt som skildras i barnfilmer och en del populärpsykologi. Alfahannar förekommer väldigt sparsamt i naturen, våld förekommer även mellan honor, homosexualitet är vanligt, monogami ovanligt och så vidare. Naturen är långt intressantare än våra fördomar.

Även om Darwin var en man av sin tid, skulle han ha älskat dessa nya kunskaper om honor, trots att de går mot de förväntningar han själv hade på naturen – eller rättare sagt, *särskilt* som de går emot hans egna förväntningar. Darwin höll sig nämligen med en gyllene regel för sitt tänkande, en regel som vi alla borde sträva att leva efter att följa. Som han formulerade det i sin självbiografi:

”I had also, during many years, followed a golden rule, namely that whenever published fact, a new observation of thought came across me, which was opposed to my general results, to make a memorandum of it without fail and at once; for I had found by experience that such facts and thoughts were far more apt to escape from the memory than favourable ones.”

Patrik Lindenfors

Forskare i biologisk och kulturell evolution vid Institutet för framtidsstudier.

